

Kiøbenhavn vilde kunne lære meget af Poughkeepsie

C.J. Foghs bibliotekslovsforslag fra 1854 og dets amerikanske baggrund

Af Helge Nielsen

Poughkeepsie og C. J. Fogh

I dag flyder strømmen af oplysninger om USA til os i ganske rigt mål. I midten af forrige århundrede vidste man ikke så meget. Allerede i 1833 vidste Emil og Peter i *Flugten til Amerika*, at rigdomme var lette at få tag i derovre, det var kun at bukke sig, og i et brev hjem fra Poughkeepsie, lidt nord for New York, fortæller huslærer Fogh i begyndelsen af 1850'erne, at »Artisten Borup er her og mange andre Danske, af hvilke de fleste løbe af Frygt for Udskrivning til Armeen fra deres Hiem ofte uden at kiende Sproget og næsten altid uden Penge og uden Forstand paa at tiene nogle, thi det er ikke paa Marker og Enge, at man her finder Penge.« Der var også visse Cooperske forestillinger om indianere, prærier og bisonokser, men det var ikke den slags, man stødte på i den civiliserede virkelighed i de østamerikanske stater, hvor selv små byer på en halv snes tusinde indbyggere måtte imponere en mand fra en europæisk storby som København med dens 130.000 indvånere. »Kiøbenhavn vilde kunne lære meget af Poughkeepsie.« Herhjemme ingen gaslygter, men toppede fortove, hullede gader, »Balanceer og Vippebredter paa

Helge Nielsen, tidl. overbibliotekar. Vældegårdsparken 32, 2600 Glostrup.

Rendestenene (et Slags Falddøre for ubesindige Fodgængere, hvortil jeg formoder Brolægningsvæsenet har laant Ideen af »Ingemanns Kong Erik og de Fredløse«), dens smudsige Huse og Trapper, « tynd mælk og dårlige restaurationer, og derovre brede brolagte fortove, strålende butikker, trængsel og færdsel i gaderne, renlighed, orden, liv og praktisk sans.

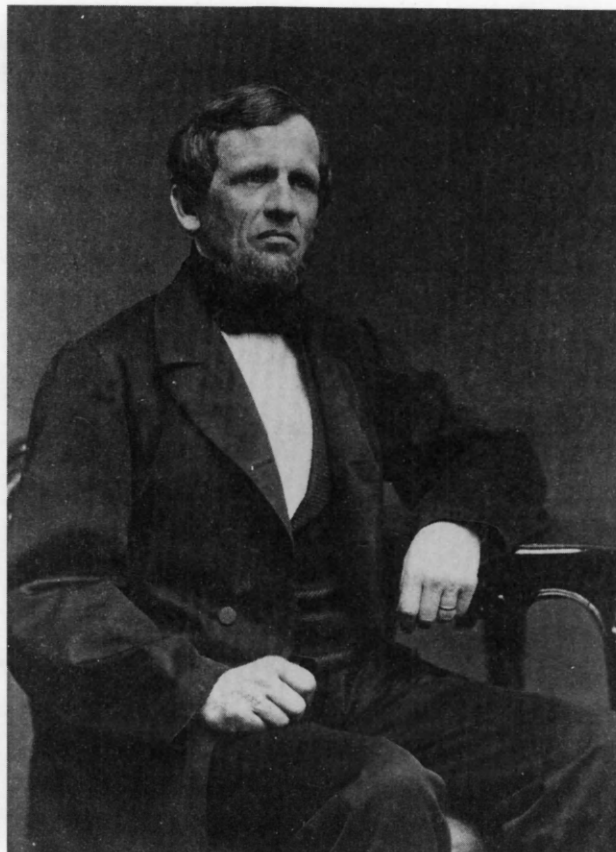
Brevet hjem er fra 1851/53 og er skrevet af en dansker, der kort efter vendte hjem for at fortælle om amerikanske skoler og biblioteker.

Der var før hørt om amerikanske biblioteksforhold i den gamle verden, i England fra Edw. Edwards (1848), mens tyskerne havde fået beretninger fra Hermann E. Ludewig (1845-46) og fra den hjemvendte Fr. Raumer (1845). I Norden kom svenskerne først.

P. A. Siljeström

I 1852 udgav P. A. Siljeström første del af sin *Resa i Förenta Staterna*. Denne beretning på over 400 sider beskæftiger sig især med skoleforholdene i staterne, men har dog rundt om oplysninger om de videnskabelige biblioteker, om fængselsbiblioteker, seminariebiblioteker og søndagsskolebiblioteker, og kapitel 32 er helliget biblioteker og bogspredning, hvor han beretter om de østamerikanske district-school-libraries og om et bibliotek for unge arbejdere i Philadelphia. Han lægger overalt betydelig vægt på, at skolegang og eksamener siger lidet, hvis ikke »den vunna kunskapen och tankefärdigheten efteråt alltjemnt uppfriskas och underhålles genom ett fortsatt sjelfstudium.« Her var noget at lære for Europa, thi: »I sanning, om folkbildningen afbrytes på den punkt, der folkskoleundervisningen slutar, så må denna bildning med allt skäl anses för dödfödd.« Her lægges op til den samme konstatering, som en prøjsk gæst i USA kom til: »Our people *can* read, your people *do* read,« som Charles Jewett med velbehag citerede ved åbningen af det første amerikanske bibliotekarmøde i 1853.

At Europa og også hans eget land måtte tage ved lære af Amerika, var ikke blot ønskeligt, men en ren nødvendighed, hævder Siljeström i fortalen til bind 2 af *Resan* (1854). På sine rejser 1849-50 havde han ikke kun studeret skole- og oplysningsforhold, men også

Per Adam Siljeström, 1815-1892. Svenska folkets lärare, som han kaldtes i en nekrolog, men også pioneren for folkebiblioteker i Sverige på amerikanske og engelske impulser. Læsefærdighed og skoleviden alene uden evne til selvvirksomhed var lumpen og frivol. Foto: Det kgl. Bibliotek, Billedsamlingen.

mærket sig den materielle kultur, i dette bind specielt amerikansk patentlovgivning og jernbanerne. Den kolossale udvikling og de mægtige kræfter, han havde set, viste »den blifvande jätten,« som endnu havde ynglingens træk, »men som, innan vi veta ordet af, skall, fullväxt, med ene handen fatta Asien, med den andra Europa, och med en vink skaka världen.« Man måtte tage ved lære i tide, fæste sig ved de samme to ting som Amerika, »folkets frihet och folkets bildning,« thi de lå til grund for den industrielle og kommercielle foretagsomhed, på dem hvilede deres »nationela ärelystnad,« der kun kan tilfredsstillas ved »spridandet af amerikanska bildningens förmåner öfver världen,« og også deres meget åbenhjertige meninger om det kommende amerikanske verdensherredømme.

Disse amerikanske forestillinger og drømme, som han ridser op i sit nøgterne, lidt tunge sprog, kan han ikke afvise: »Jag kan icke ett ögonblick tvifla, att personer redan äro födda, som skola se Förenta Staternas sändebud diktera lagar vid hofven i Europa, föga annorlunda än det gamla Roms prokonsuler gjorde hos småkonungarne i Asien och Afrika.«

Folkedannelsen var da en vigtig sag i USA og måtte blive det i hans svenske program, folkeskolen som det grundlæggende, fortsættelses- og aftenskoler, som førte dannelsesarbejdet videre, og som tredie led spredningen af god læsning. Men alt dette var kun grundlaget, forudsætningen, ikke selve sagen. Skoleviden, bogviden var i sig selv af ganske underordnet værdi. Han vidste intet »lumpnare och frivolare« end den blotte viden. Skulle studier have reel værdi, måtte de føre til selvstændig forske-evne eller til praktisk færdighed. Afgørende blev det ydre praktiske livs mulighed for at ægge til selvvirksomhed og derved skærpe den teoretiske dannelse og gøre den frugtbar. Han støtter sig til den amerikanske pædagog Horace Mann, der efter en studierejse i Europa sammenlignede amerikansk og prøjsisk folkedannelse. Prøjserne får ikke senere hen i livet anvendelse for deres skolekundskaber, de mangler stimulan- sen fra deltagelse i det offentlige, det politiske liv. »Det gifves, efter min tanka, *intet* bildningsmedel, som är jemförligt med detta,« deltagelsen i selfgovernment, ræsonnerer Siljeström.

Hans videre arbejde er på det traditionelle svenske sognebiblioteks grund, i artikler i *Dagens Häfder* (1854), i indledningen til *Läsning för Folket* (1859) og i *Komitébetänkande* (1855), alle i *Handlingar och skrifter rörande undervisningsväsendet* (1884); dog er de hæv- vundne organisationsformer suppleret med ideer fra de engelske circulating libraries' opsøgende arbejde (vandrebogsamlinger), om startbiblioteker og om fællesindbinding, organiseret centralt fra Stockholm, hvor der også bør være et fælles stadsbibliotek med depoter rundt om i byen. Selv om Amerika ikke direkte nævnes, kan der være hentet inspirationer dér, ligesom i hans tanker om bogvalg, både ved de emner, han foreslår, og ved den fremhævede »slutsatsen, att hvad som duger för s.k. bildade läsare i allmänhet, bör ock duga för allmogesmannen och arbetaren.«

Carl Johan Fogh, 1824-1879. Naturvidenskabsmand og pædagog. Som huslærer hos en dansk-amerikaner i staten New York 1851-53 lærte han amerikanske samfundsforhold at kende og vendte så hjem med forslag til reformer af det danske skolevæsen og til indføring af amerikansk bibliotekslovgivning. Foto: Det kgl. Bibliotek, Billedsamlingen.

Carl Johan Fogh

I danske pædagogiske kredse og i den skandinavisk sindede nationalliberale verden var Siljeströms bøger og tanker ikke ukendte, men det var dog ikke ad denne vej, amerikansk biblioteksvæsen præsenteredes i folkeoplysningsdebatten herhjemme. Vi havde omtrent samtidigt en turist derovre, og han nedfældede sine betragtninger af amerikanske skoler og folkebiblioteker i en lille bog, *Et Par Ord om Friskolen i Amerika og den danske Folkeskole*, annonceret i *Dagbladet* den 10. marts 1854. Her præsenterede C.J. Fogh sit biblioteksprojekt som et anneks til sine skoletanker, som han siden helligede sig fuldt og helt. Som indlæg i skoledebatten vakte bogen opsigt, mens det direkte biblioteksforslag nærmest faldt til jorden.

Nogle venlige ord i pressen, men ingen politiker tog hans lovforslag op.

Carl Johan Fogh er et velkendt navn i dansk pædagogik og oplysnings historie. En naturvidenskabsmand med særligt blik for populærvidenskabens betydning – en af grundlæggerne af *Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben*, medredaktør af 2. udgave af *Nordisk Conversationslexicon*; en latinskolelærer med dyb interesse for folkeskolen og for forbindelsen mellem folkeskole og latinskole, en energisk forkæmper for matematik og naturfag i skolen og en sej fjende af Madvigs latinske grammatik, en af fædrene til det 20. århundredes skoleordning, en praktisk pædagog, der ved den strammeste af alle latinskoler interesserede sig for børnene, ikke som fagobjekter, men som mennesker i udvikling, der måtte have fritid til at finde dannelsesværdier uden for den skole, der netop i disse år, bl.a. med Madvigs grammatik, satte sig på hvert eneste minut af elevernes tid. Gamle metropolitane vidner som med een røst, at han var en enlig lysstråle mellem mange lyseslukkere. En nobel menneskevenlighed lyser ud af hans portræt, han kan minde om en angelsaksisk gentleman, og selv har han øjensynlig højligt gouteret, at en kollega ved synet af hans Photographi betegnede ham som Mr. Seward. Den amerikanske udenrigsminister i 1860'erne, William H. Seward, synes dog lidt barskere på fotos end den i grunden så rare dansker.

Fogh er amerikanernes lærling. Da han i 1851 efter endt magisterkonferens i naturhistorie tilfældigvis erfarede, at en dansk familie i nærheden af New York søgte en huslærer, greb han hurtigt til. Principalen var grosserer og konsul Beck i den lille industri- og skoleby Poughkeepsie, hvis mærkelige navn ifølge Fogh er det indianske ord for smuthul.

Man kan formode, at Fogh, der begærligt havde grebet chancen til at komme ud i den store verden, til et fjernt fremmed land, trods alt det, som har imponeret ham og revet ham med, har følt sig noget trykket af den puritanske ånd i det lille amerikanske smuthul. Naturen gjorde et mægtigt indtryk på ham, men klimaet egnede sig ikke til »opmuntrende og underholdende Fodtoure,« adspredelserne var få, teatrene slette og ilde ansete, musik havde man ikke sans for,

dans fordømtes almindeligt »som uchristelig og upassende.« I det omtalte brev hjem til vennen Ed. Erslev fortæller han, at når han trods alt savner København, er det, fordi »den har det, som man savner her overalt, selv i N. York, en dannet studerende, kundskabsriig Ungdom og ædle Adspredelser.« Ungdommen er lukket inde i skoler og kollegier, og »et muntert Gilde om en Bolle Punsch med Sang og Taler er gemeent. Skovtoure ere upassende« – her er hans tanker så klart gået til Studenterforeningen. Stedets fem europæiske lærere har da også dannet en lille forening, hvor Fogh kunne indsamle smånotitser om skolevæsenet, men hvor hovedformålet var »et lille lystigt Gilde hver Løverdags Aften, hvor man i al Mag og Gemytlighed ved Glasset og med Cigaren søger at bøde paa de andre Dages Kedsommelighed ... Men det Hele gaer til i største Hemmelighed, thi skulde nogen erfare, at vi sidde og drikke uh! og ryge pfui! det vilde være ude med os.« Man kunne her citere den Horace Mann, som også Fogh bygger på: »School-officers, when other things are equal, should systematically give the preference to the total-abstinent candidate,« eller: »A tobacco-user is the common enemy of decency and good taste.«

Fogh synes at have været en god iagttager, og de store forskelle mellem hans hjemlige danske miljø og det amerikanske har indbudt til sammenligninger og ræsonnementer, men han har ikke som Siljeström kunnet rejse rundt. Rejser var dyre, fortæller han. Ud over smånotitserne fra punchefællerne har han da måttet indvinde sit amerikanske stof ad litterær vej. Selv siger han i forordet, at han med frihed har benyttet fremmede forfattere, især H. Randall og H. Mann. Han nævner ikke Siljeström, og det meget fællesstof, de har, især for Massachusetts, kan stort set henføres til deres fælles forlæg, H. Manns årsberetninger, men det synes nærliggende, at den svenske rejseberetning har været vejledende og inspirerende for Fogh i disponering og ved udvælgelse af relevant materiale. For New York og skoledistriktbibliotekerne har Fogh kilder, som er ukendte for Siljeström, vistnok beretninger af H. Randall.

Fogh er en kvik og veltalende, lidt retorisk præget skribent, der er grebet af stoffet, som Siljeström slået af kontrasten mellem den amerikanske dynamik og den hjemlige sløvhed: »ja er det ikke høist

fordærveligt, naar den store Folkemasse hos os lades i en saa praktisk Ubehjælpelighedstilstand, at den kun har Eet tilovers, nemlig vantro og forbausende at see Nationerne ile sig forbi i vor Tids hvirvlende Væddeløb paa Materialismens Arena, og selv blive ene tilbage. Er ikke Alt, hvad der skeer om os, et Fingerpeg mod en Tid, som skal komme, hvor kun de Nationer skulle bestaae, som er materielt udviklede, hvor Kunst, Videnskab og Lærdom, ja selv Religion ikke ville være tilstrækkelige til at bære det ædleste Folk gennem Strømmen.« Det er Siljeströms frygt om igen, men mere behersket, og hvor denne mere filosofisk borer sig ind til self-government som kernepunktet i amerikansk kultur, holder Fogh sig jævnt og ligefrem til det, han har set, den materielle blomstring og den praktiske sans, hele den praktiske retning, nationen har taget. Han nævner dog ogsaa det politiske liv som en faktor blandt andre, der modner den unge amerikaner, lærer ham at råde sig selv og vende sin interesse i praktisk retning. At den praktiske sans og den stærke selvstændighedsfølelse, der kom af økonomisk nødvendighed og nybyggermentalitet, ogsaa havde skyggesider og avlede voldsomhed, herskesyge, selvforgudelse, bestikkelighed, »smudsigt politisk Rænkesmederi ... , Had til udmærkede Mænd og Foragt for al Kundskab og Dannelse,« lægger Fogh ikke skjul på.

Foghs skoletanker

Det er ikke den amerikanske skole, der lægger an på at danne praktiskere, tværtimod er dannelsen, den giver, rent formel og videnskabelig, men »Livet er Amerikanernes praktiske Skole,« og derfor behøver de ikke og har ikke polytekniske læreanstalter og agerdykningsinstitutter.

Her er det anderledes. De danske landbrugere er ærlige og brave folk, som giver Gud og kongen deres, de pløjer og sår som forfædrene, men over for alt nyt hersker en pinlig uvilje. »Var han lidt snar til at tage imod Forbedringer, lidt snild til at afpasse dem til sine Forhold og lidt tilbøielig til at associere sig med sine Naboer om Foretagender, der ere for store for en enkelt Mand,« så ville alle de gammeldags redskaber vige for maskiner, og nye og kraftige gødningsmidler blive almindelige. Det centrale hos Fogh og ogsaa det

eneste originale, hvad han selv fremhæver i forordet, er, at man må bøde på denne nationale mangel, hvor den hjemlige livets skole ikke strækker til, gennem skolens undervisning. Og den praktiske sans, den nødvendige besindighed til at lægge planer, eftertanken til at løse en opgave og den logiske fremadskriden ved løsningen vil han da fremme ved at indføre den anvendte matematik og naturvidenskab i folkeskolen. Den tilsyneladende forskel i evner hos en nations stænder var nemlig »ene og alene en Følge af, at de saakaldte høiere Stænder ere uddannede paa de andres Bekostning.« Desværre er hans biblioteksprojekt ikke koblet ind her, for det var disse sider, der vakte størst interesse, og blev taget til hjerte af praktikere og pædagoger i Schneekloths og Christens' *Skolens Reform*, Grünes *Kjøbenhavnsposten* og Milos *Fyens Avis*, mens de helt lod biblioteks-spørgsmålet ligge.

Tiden til de nye fag ville Fogh tage fra folkeskolens hovedfag, religionsundervisningen, som han mente var hjemmets og kirkens sag. Adskillelsen af kirke og skole eller i al fald en »af kirkelig Indflydelse mindre afhængig Stilling for Skolevæsenet« var både amerikanske og danske reformpædagogers mål, og det fandt tilslutning også i *Kjøbenhavnsposten* og *Fyens Avis*. At den gejstlige anmelder i *Ugeskrift for den evangeliske Kirke* som repræsentant for den stand, der i den første halvdel af århundredet havde været ledende i det folkeopdragende arbejde, måtte håbe, at denne påstand »med Guds Hjælp aldrig skal blive anerkjendt som den rigtige i vort Fædreland,« ligger i sagens natur. Den nationalliberale pastor Krogh i Maibølle måtte forfærdes over, at selv noble gemytter, som det hedder med et venligt buk – han og Fogh var, eller blev i al fald gode venner – i vore dage teoretiserer, »som om hele den Vei i Folkeopdragelsen, der hidtil er betraadt, er grundfalsk, hvorimod der skal gives en ny Anviisning om det eneste Rigtige ved at tage det travle, gjærende, Rigdom samlende Amerika til Mønster.« Også andre konservative kredse tog afstand fra sækulariseringstanken, »et af Tidsaandens bekjendte høie Raab,« skrev Berlingereren, der i det hele optrådte ret uamerikansk.

Fogh og skoledistriktbibliotekerne

Foghs afsnit om skoledistriktbibliotekerne i New York bygger på trykt materiale, og han giver mere et billede af bevægelsens ideer og formål end af bibliotekernes funktion og reelle karakter. Hans egne iagttagelser indskrænker sig til den korte omtale af Poughkeepsies bibliotek, som han selv vel har benyttet.

»Det fælleds Skolebibliothek i Byen Po'keepsie (en Stad med c. 12,000 Indvaanere) bestaaer af henved 4000 Bind, og indeholder ikke blot det Bedste af den engelske Litteratur i alle Retninger, men ogsaa Oversættelser af mange fremmede Forfattere, imellem hvilke saavel danske som svenske have en Plads.«

Det har nok mere været et mønsterbibliotek end et typisk eksempel. Allerede 1846 omtaler H. Ludewig det i *Serapeum*: »Eine nicht unbedeutende öffentliche Bibliothek, wird in neuesten Berichten von dort gerühmt,« og Jewett fortæller i 1851, at »the public library« har til huse i byens Lyceum of Literature, Science and Mechanic Arts. På grundlag af et rundspørge til amerikanske biblioteker gives der udførligere omtale i Rhees' *Manual of Public Libraries* fra 1859. The Public School Library, oprettet i 1843, var i 1857 på 4.650 bd. Dets indtægter i 1854 på 341 doll., dets bogkonto på 341 doll., indbinding 64 og lønkonto 336 doll., årlig tilvækst 200 bd., udlån 25.000 bd. »6 magazines are taken.« Kataloger fra 1851 og 55. »All persons have the free use of the library. It is open daily from 1 to 8 P.M. All the books are in English.«

Fogh holder sig til de aktuelle forhold og det smukke eksempel. Den historiske baggrund må vi søge hos amerikanske bibliotekshistorikere, G. W. Cole, C. B. Joeckel og S. Ditzion. Skoledistriktbibliotekerne er en ældre form for folkebiblioteker end public libraries. De stammer fra staten New York, hvor de indførtes ved lov 1835. Fra New York forplantede de sig til de nordlige og mellemste øststater og siden til staterne syd for de store søer, hvor de endnu findes.

I Massachusetts dækkede navnet egentlige skolebiblioteker. Bevægelsens drivkraft var her Horace Mann. De lokale skoledistriktmyndigheder kunne fra staten få 15 doll. for hver 60 skolebørn, når

de kunne dokumentere, at de lokalt præsterede det samme beløb. 1850 opgav man helt denne lovgivning, resultaterne var for små.

Omkring midten af århundredet satte en ny bevægelse ind i denne stat, og det blev herfra bybiblioteket, stadig på frivillig basis, men nu med rent kommunale midler, bredte sig landet over, efter at en lov i 1851 havde tilladt at pålægge skatter til disse public libraries. De er uden for Siljeströms og Foghs erfaringsområde, det første bibliotek af den nye type, Bostons Public Library, åbnede først 1854.

1835-loven i New York tillod skoledistrikterne i det første år at opkræve i skat indtil 20 doll. foruden udgifterne til en reol, og 10 doll. i det følgende år. 1838 bevilgede staten til formålet 55.000 doll. af midler, som unionen havde stillet til rådighed for enkeltstaterne. De fordeltes efter distrikternes børnetal, men det krævedes, at der lokalt bevilgedes lige så meget. I 1847 var der 8.070 biblioteker af denne type med 1,3 mill. bd., i gennemsnit 166 bd., små bindtal og små beløb, og tilmed fik distrikterne i 1838 lov til at anvende de bevilgede midler til lærerløn, skoleinventar m.v., når biblioteket talte 100-125 bd. Det undergravede systemet, der også var belastet af, at biblioteksområderne var så små, gennemsnitligt på 267 personer. En udvej med større udviklingsmuligheder åbnedes 1839, da det blev tilladt to eller flere distrikter at slå deres bogsamlinger sammen til union- eller central libraries. Det er et sådant, Fogh har mødt i Poughkeepsie. Mange af disse biblioteker blev senere bybiblioteker eller indgik i bybibliotekssystemer.

Fogh fortæller om bibliotekernes styrelse, at de folkevalgte skoleforstandere (trustees of schools), tre ved hver skole, tillige er biblioteksbestyrere. Under dem sorterede bogvalget, dog under tilsyn af kommunens town superintendent, der kunne tilbageholde de bevilgede penge, hvis han ved klager eller sit tilsyn fandt, at bogvalget var uforsvarligt. Bibliotekarens svage stilling kommer Fogh ikke ind på – han skulle selv senere som skolebibliotekar på Metropolitanskolen få sin sag for i kamp med skolens filologiske dominans. Her i bogen koncentrerer han sig i overensstemmelse med sine kilder om formål og bogvalg.

Formålet skulle være »at fremme gavnlig Kundskab og styrke den moralske Følelse, ikke blot mellem de Yngre men ogsaa mellem de

Ældre, der allerede have tilbagelagt deres Skoletid.« Det var altså offentlige biblioteker, ikke blot skolebiblioteker, bogbestanden måtte netop ikke omfatte børne- og skolebøger. Udelukkede var endvidere »Bøger af sekterisk og eensidigt politisk Indhold« og sådanne, »som fornægte den christelige Religion.« Dette var af skole-superintendenten, der både gav almindelige regler for bogvalg og ihærdigt greb ind over for de enkelte biblioteker, fortolket som forbud mod værker, der angreb eller forsvarede nogen i landet eksisterende trosbekendelse. De forskellige religiøse samfund, hvis tal var stort i USA, havde lige ret, og staten havde ikke lov til at »skjelne mellem sine Børn« (d.v.s. skatteyderne). Dermed var den aktuelle religiøse og politiske litteratur ude af billedet. Hverken for amerikanerne eller Fogh lå der en antireligiøs holdning i dette. Horace Mann reagerede vistnok mod sin opvækst i streng calvinsk tvang og kæmpede blot for en friere retning, og Fogh, der havde mange forbindelser til og i kirken, var kun imod, at hans felt, det offentlige oplysningsarbejde, skulle domineres af præsterne – religionsfrihed var jo lige indført, og religionen måtte være hjemmets og kirkens sag. På den anden side var der også lukket for litteratur, der fornægtede den kristelige religion. I denne litteratur, der ufortøvet måtte fordømmes, indbefattede f.eks. H.Randall værker af Shaftesbury, Bolingbroke, Shelley, Paine, Lessing og Voltaire.

Morskabslæsning

Det mest kildne punkt var dengang som senere »den saakaldte Morskabslæsning.« Det antydes, at fristelsen til at give efter »under den fremherskende og tiltagende Forkjerlighed« for denne art af læsning, er stor, hvilket vel vil sige, at lånernes råb var som nu. Men siger Fogh (-Mann-Randall): »Det er ikke Folkebibliothekets Hensigt at forsyne Folk, der jage efter Fornøielser og Adspredelse, med Bøger, hvormed de ret behageligt kunne slaae Tiden ihjel, men ved nyttig og dannende Læsning at tilfredsstille den Trang til høiere Kundskab og renere Nydelse, som maa antages at være tilstede eller som det i al Fald er vigtigt at vække hos Folkemassen ... At sørge for Folks Morskab er i intet Tilfælde Staten værdigt, at sørge for dets høiere Udvikling altid, og dette vil i intet Tilfælde bedre kunne skee

end ved at fortrænge frivol Læsning og tomme Adspredelser ved alvorlige Beskæftigelser. Bibliotheket bliver derved til en Høiskole, hvor Skolegangen er frivillig men desto frugtbarere. Det følger heraf, at saadanne Mesterværker i hine Retninger, som have en forædlende Virkning ved de deri nedlagte Anskuelser og Følelser, eller uddanne Smagen ved Sprogets klassiske Reenhed, aldrig bør savnes ...«

Det lyder lidt dystert, selv om meget vil være velkendt fra dansk biblioteksdebat, men der kommer fra Fogh hurtigt efter en betydelig reservation. Det gælder om at lægge vægt på litteratur, der er tilgængelig for børn, f.eks. 12-års børn, fordi det er den mest læselystne alder, og »Hovedhensigten er jo dog at bringe Folk til at læse.« 14-15 års alderen er en kritisk alder, tilføjer Fogh og taler nu om danske forhold, man forlader skolen, netop da »Characteren begynder at udpræge sig« og må beskyttes mod onde indflydelser, »den hidtil saa gængse Sviren og Spillen i Kroerne og i Hjemmet, den aabenbare Usædelighed og hyppige Dovnen og Slentren om i ledige Timer,« og da ungdommen er lidet læsevante, må man hellere »aabne den en Kilde til uskyldig om ikke meget nyttig Adspredelse ved let, livlig og underholdende Læsning, Morskabslæsning, om man vil, og saaledes lidt efter lidt drage den over til alvorligere Gjenstande.« Men bortset fra ungdomslitteraturen er det en klar pegen bort fra den aktuelle litteratur henimod mere klassiske værker.

Både Mann og Randall gik langt i deres kamp mod skønlitteraturen, som dog i det officielle program havde sin berettigede plads, selv om den nævnes sidst i rækken. Randall bekæmpede Shakespeare, Smollett, Fielding, Pope og Dryden, deres værker kunne være af betydning for »a matured and cultivated understanding,« men de var uegnede for »childhood and partial cultivation.« Mann anerkendte vel, at romanen kunne være en heldig adspredelse efter hårdt fysisk og åndeligt arbejde og som trøst i nøden, men megen romanlæsning »enervated the mental faculties to a point of making the reader unfit for his normal, practical duties.« Længst går Siljeström i sin alderdoms strøtanker: »Verkligheten icke hälften så

farlig som fantasien. Bättre – inom gränser, väl förståendes – lefva osedligt, än läsa osedliga romaner.»

Fogh retter sit skyts mod lebibliotekerne, »et tarveligt Surrogat ... kun ... beregnede paa at tjene Penge.« Det gjaldt i Danmark mest København og i udlandet især Frankrig, hvor de sammen med kolportagelitteraturen åbent søgte at tilfredsstille den vågnende sanselighed hos unge mennesker.

Bag betragtningen af denne farlige litteratur ligger vel borgerkabets tro på, at alskens moralsk fordærv lå bag de franske revolutionære bevægelser, og Fogh synes ikke at have noget at indvende mod den censur, Napoleon III indførte, motiveret ved faren ved denne umoralske litteratur, hvoraf meget var sådan, »at i Indberetningerne deres Titler ikke engang kunde nævnes.« Den grundige moralske og intellektuelle dannelse af folket tilstræber man i USA. Det er naturligt, »at alle besindige Borgere, alle de, der have noget at tabe, ikke uden dyb Ængstelse kunne see den samme souveraine Folkemasse dvæle i Uvidenhed og Indskrænkethed, af hvis Villie deres Ro og Velfærd ere afhængige, og som ved et eneste lunefuldt henkastet Bud kan styrte dem i en Fordærvelse, af hvilken den selv mindst kan rede dem ud igjen.« Afstanden mellem Fogh og det lidt ældre slægtled af amerikanske folkepædagoger er ikke stor. Men at faren fra den suveræne folkemasse for den østamerikanske civilisation netop var aktualiseret af den begyndende masseindvandring fra Europa af fattige og uvidende tusinder og lå bag det intensiverede folkeoplysningsstræb, er Fogh ganske klar over.

Bibliotekernes »sociale«, præventive funktion var et hovedsynspunkt for den ældre danske og tyske oplysningsretning fra århundredets første halvdel og tidligere, men Fogh øser sikkert af amerikanske kilder, hvor dette synspunkt også var fremme.

I den Boston-betænkning af 1852, der er de moderne public libraries' programskrift, er holdningen friere, man ville gøre »the pleasant and healthy literature of the day accessible to the whole people at the only time they care for it, – that is, when it is living, fresh and new.« Også her skulle den derved vakte sans for læsning føre videre til »the graver departments of knowledge,« hvor Fogh

meget fornuftigt vil holde sig til at lokke ungdommen ud på den tunge vej fra den ikke meget nyttige adspredelse til alvorligere genstande.

Almene, borgerlige og praktiske kundskaber

Bibliotekets betydning for skolen gik ifølge Fogh ad to baner, læreren fik åbnet mulighed for selvstudium, og eleverne fik et videre mål end selve læsefærdigheden – det at kunne læse skudsmålsbogen – de kunne udvide deres dømmekraft, deres skønhedssans og deres tænkeevne. Det betød noget for det politiske liv, at eleverne ved læsning fik større magt over sproget, et større og rigere ordforråd, lærte at udtrykke sig, at danne sig som talere. Det kunne den jævne folkelige litteratur som *Den danske Bondeven* og almanakken ikke hjælpe dem til, men kun et bibliotek »bestaaende af det Skjønneste og Rigeste i enhver Videnskab, som Modersmaalet besidder.« Dér skulle man også kunne finde stof, der var til nytte i det praktiske liv, dér kunne de voksne både studere deres fag og erhverv og vinde almindelige kundskaber, som de tidligere havde forsømt, f.eks. i naturvidenskaberne og i historie. Det højere kulturtrin, der derved kunne nås, var væsentligt i statsborgerlig henseende.

Bag Foghs smukke ord her og i forordet, hvor han fastlægger sit hovedmotiv som »Kjærlighed til Fædrelandet og til den frie Forfatning, der kun kan sikkes og blive til Velsignelse, naar Massen af Folket er oplyst nok til at skatte og benytte den retteligen,« ligger de nationalliberale akademikers endnu optimistiske, men noget forbeholdne synsmåde. Helt sikker på, at folket kendte sine egne tarv – som man selv forstod dem – var man ikke. I de småbøger, Fogh året efter, da han havde været i London som kommissær ved den danske afdeling af en skoleudstilling, udsendte om engelske skoleforhold, citerer han med tilslutning engelske politikere og skolefolk, der f.eks. ville oplyse arbejderne om det komplet urimelige i at danne fagforeninger og ved »Combinationer udøve en uretfærdig Tvang.« Over for en så udtalt »Uvidenhed og Mangel paa Kundskab om sunde ledende Principper, der give Enhver sin Ret« var der behov for oplysning.

At oplysning med held kunne bruges til at opløse interessekon-

flikter, var ikke bare engelsk og dansk liberal opfattelse, det samme syn træffes i Amerika, f.eks. hos Henry Barnard, men i Amerika lægges der på den anden side stærk vægt på, at oplysningen skulle gå på at skaffe alle mulighed for faglig, erhvervslig viden, så alle fik en passende mulighed for at bedre deres økonomiske og sociale stilling. »An educated people is always a more industrious and productive people. Knowledge and Abundance sustain to each other the relation of cause and effect. Intelligence is a primary ingredient in the Wealth of Nations,« erklærede Horace Mann. For Fogh er de nyttige kundskaber et hovedpunkt i hans skoletanker, for bibliotekerne fremhæves de knap så udførligt som den almene og borgerlige side.

Den danske liberalisme i Trykkefrihedsselskabet havde i sit oplysningsarbejde sat ind på det almene og samfundsborgerlige område. Uden i øvrigt at tage afstand fra den tidligere generations agrariske oplysning og dens pædagogiske oplysningslitteratur for folket havde den selv lagt an på at bringe borgerklassens egen litteratur, både den skønlitterære og den nationalhistoriske, ud til folket. Selskabets *Dansk Folkeblad* havde oprindeligt søgt at gøre den økonomiske liberalismes nødvendighed indlysende i nationaløkonomiske noveller, men blev efterhånden et rent politisk organ, der fægtede for en fri forfatning og censurers ophævelse.

Da D. G. Monrad i 1843 blev redaktør, gav han et klart rids af den kurs, han ville holde. »Uagtet den hele vide Verden, Alt hvad der er paa og over og under Jorden kunde staae til min Raadighed, berøver jeg mig dog selv denne uendelige Rigdom og indespærrer mig i den snevre Kreds af det danske Folks Anliggender.« Det spredte kundskabsstof, man ville kunne bringe, ville ikke have større betydning i sig selv, men kun »ved den aandelige Virksomhed, som de kunne fremkalde hos Læseren. Men hvad formaaer vel mere at fremlokke en saadan Virksomhed end Fædrelandets Anliggender, end det, der griber ind i de Enkeltes Interesser, end det, der angaaer selve Folkets Vee og Vel?«

At finde den bedste folkeopdragelse i det politiske liv kan minde om Siljeströms syn, og tanken har sit tilsvarende også i Tschernings syn på det praktiske livs og det borgerlige livs skole, frem for en udvidet folkeskole, frem for bondehøjskolen og også frem for den

boglige vej. Meget hos Tscherning skulle synes at være i pagt med Foghs amerikanske tanker, interessen for matematik, uviljen mod kirkens domineren af skolen, den praktiske retning i det hele, men Tscherning forstod, at forudsætningerne i Danmark var forskellige fra den angelsaksiske verdens, han var mod statens indgriben i oplysningsarbejdet, og han mente, at kernen i den nationalliberale oplysningsagitation var en underkendelse af almuens berettigelse til at deltage på lige fod i det politiske arbejde. Den folkelige oplysning var ikke at vide, om Paris lå i Frankrig eller Spanien, nej den var, at folket kendte sine politiske rettigheder.

At to ledende politikere fra 1840erne og 1850erne satte den praktiske politiske skoling over den traditionelle, teoretiske oplysning, er måske ikke så overraskende, men i al fald synes der hos ingen af dem tankebaner henimod et bogligt oplysningsarbejde gennem folkebiblioteker som hos amerikanofilerne. For Monrad har Trykkefrihedsselskabet været et politisk instrument, dets oprindelige virke for oplysning gennem sognebiblioteker har næppe påkaldt hans interesse i større grad.

Biblioteker i Danmark og England

Når Fogh går over til danske forhold, er det ejendommeligt, at han overhovedet ikke nævner de danske sognebiblioteker, der selv om de var præget af at være skabt for landalmuen, dog i karakter lå de amerikanske skoledistriktbiblioteker nær. Pastor Krogh fortæller ham da også i sin anmeldelse, at sådanne bogsamlinger var i gang og, støttet af Landhusholdningsselskabet, nu var begyndt i halvdelen af landets sogne. At en reformator ikke kender eller i al fald ikke tager stilling til en oplysningsaktivitet, der er så parallel med hans egne ideer, er unægtelig en blottelse. Fogh nævner kun den næsten forbavsende mangel på folkelige biblioteker ved siden af landets store og rige bogsamlinger, mens der i Amerika er færre og mindre videnskabelige biblioteker. De danske lærde skolers samlinger omtales som slet valgte og næsten ubenyttede, og ved folkeskolen, siger han, har der ikke været råd til at anskaffe bøger til eleverne. Stiftsbiblioteker er en uting, fordi landbefolkningen ikke rejser flere mil for at få en bog, som måske ikke engang er hjemme.

Bogen må bringes til bondens dør, og selv da kan det have sine vanskeligheder at få ham til at læse. Stiftsbibliotekerne har kun haft betydning, når de er blevet bybiblioteker, mens byernes lejebiblioteker kun er et tarveligt surrogat. I Danmark finder han da ingen brugelige udgangspunkter.

Heller ikke andre steder i Europa, f. eks. i England, var der noget mønster at hente. Der fandtes vel der en del biblioteker for nyttig læsning, de såkaldte Mechanics' Institutions, der nu omfattede al nyttig kundskab og stod åbne for alle befolkningsklasser. Men de manglede penge og var i tilbagegang på grund af den engelske regerings ulykkelige princip »at lade Alt, hvad der vedkommer Folkemassens Opdragelse, være enten en Kirke- eller en reent privat Sag.« Forsøget dér måtte siges at være strandet, men i Danmark ville det gå lettere med indretning og opsyn, for der var skolevæsenet »fuldkomment organiseret offentligt.« I Foghs *Efterretninger om det engelske Almueskolevæsen* fra det følgende år med en historisk indledning, baseret på den amerikanske pædagog Henry Barnards *Public Education in Europe*, fortæller han mere om Mechanics' Institutions og deres hensygnen trods de ret høje statistiske opgørelser af deres virksomhed, og han understreger atter »Umuligheden af at overlade den store Folkemasses Undervisning til privat Godgjørelighed eller til Enkeltmands egne Bestræbelser.« Han ser dog tegn til ændringer i en parlamentsbevilling og i oprettelsen i 1825 af Society for the Diffusion of useful Knowledge, der med en række billige værker støttede biblioteksarbejdet. Trykkefrihedsselskabets tilsvarende arbejde nævnes ikke.

C. J. Foghs bibliotekslovsforslag

Mønsteret må da hentes i Amerika, og der henter han det også, da han til slut i biblioteksafsnittet med nogle få ord vil »antydde de Bestemmelser, som et Forslag til Oprettelse af Bibliotheker i den dansktalende Deel af den danske Stat burde indeholde.

1. Staten bestemmer eengang for alle en Sum af 200,000 Rbd. til Anskaffelsen af et offentligt Bibliothek ved hver af Landets Bor-

ger- og Almueskoler, og en aarlig Sum af 50,000 Rbd. til deres Vedligeholdelse og Udvidning. Disse Summer fordeles lige til alle Skoledistricter uden Hensyn til deres Indbyggerantal.

2. Ethvert Skoledistrict forpligter sig til ved Selvbeskatning efter lovlig Maade eller ved frivillige Bidrag at udrede til samme Formaal en ligesaa stor Sum som den, det erholder af Staten. (Denne Bestemmelse er meget vigtig, idet derved Bibliotheket tillige bliver en Communesag, og dennes Interesse for dets rigtige Bestyrelse og Nytte levendegjøres). Naar der altsaa ved Fordelingen af Statens Bidrag tilfalder et Skoledistrict f.Ex. 50 Rbd. og det selv kun reiser 25 Rbd., har Ministeriet kun at udbetale en lignende Sum og tilbageholde det Øvrige. Maaskee bør Undtagelser kunne gjøres med Hensyn til beviisligen fattige Districter.
3. Bibliothekets Bestyrelse henlægges under Skoleforstanderskabet, der aarligen har at indsende til vedkommende Authoriteter en Indberetning om dets Størrelse, Afgang og Tilgang, Udlaan m.m. samt Regnskab over Pengenes Anvendelse.
4. Bibliotheket indrettes i Skolen, og Skolelæreren er Bibliothekar, hvorfor han af Bibliothekskassen drager en passende Løn.
5. I Kjøbstæderne kunne forskjellige Districters Bibliotheker forenes i eet i en særegen dertil indrettet Bygning og under en egen Bibliothekar, saafremt Communalbestyrelsen finder det hensigtsmæssigt.
6. Bibliotheket er aabent til Udlaan frit for alle Beboere af Districtet hver Dag undtagen Søndagen, paa saadan Tid og saalænge som Bestyrelsen og Bibliothekaren finde passende.
7. Bibliotheket skal kun indeholde Bøger i det danske Sprog. Valget af Bøgerne overlades til Bestyrelsens Skjøn, men den bør aldrig lade ude af Sigte, at Bibliothekets Formaal er at udbrede nyttig Kundskab mellem Folkemassen, og styrke dens moralske og religiøse Følelse.
8. Bibliothekaren er ansvarlig for samtlige Bøger i Bibliotheket, og har at holde Bog over Udlaanene, og indsende en aarlig Beretning til Bestyrelsen om hvormange Bøger af hvert Fag der ere udlaante, til hvilke Aldre og Kjøen o.s.v.
9. Regler for Ordenen og Angivelse af hvilke Bøder der bliver at

betale for Forsømmelse eller Beskadigelse af Bøger, bør fastheftes paa Bindet af enhver Bog.«

Det er betydelige summer, Fogh vil stille til bibliotekernes rådighed, 50.000 rigsbankdaler årligt fra staten, det samme beløb lokalt tilvejebragt, og dertil det firedobbelte statstilskud til starten. De årlige 100.000 rbd. er Fogh formentlig kommet til ved at sætte staten New Yorks indbyggertal til 3 mill. og den dansktalende del af den danske stat til 1,6 mill. New Yorks samlede biblioteksudgifter omregnes i hans bog til 180.000 rbd. Det firedobbelte starttilskud er Foghs idé, i New York havde den første lov kun dobbelt tilskud + omkostningen til en reol for det første år. Foghs tal ville have været en betydelig post på det danske statsregnskab, hvis samlede udgifter 1853/54 for hele monarkiet var 20,5 mill. rbd. Kongerigets særlige udgifter var 2,3 mill. rbd., hvoraf kirke- og undervisningsministeriet brugte de 255.000 rbd. med 42.000 til det højere undervisningsvæsen og 9.000 til almueskolevæsenet. Når tallene ikke var højere, skyldtes det dog de højere skolers fonde, og at almueskolen næsten helt hvilede på lokale afgifter, indtil den nye folkeskolelov af 1856 bragte statens støtte i vejret, snart var den oppe på 100-125.000 rbd.

Den gejstlige anmelder, pastor Krogh, der kan pege på sit eget arbejde for skolebiblioteker, og som varmt anbefalede det Foghske biblioteksforslag til regeringens og rigsdagens bevågenhed, sætter fingeren på det ømme punkt: »Penge er ved Alt sligt – som bekjendt – Hovedsagen, og vi skulle gjerne tiltræde det Meste af Forf.s Forordringer til Skolelocalet, til Samlinger, til Controlleringen osv., naar det blot var ligesaa let at anvise Maaden, hvorpaa vi kunde skaffe de behørige Penge tilveie.«

Med skoledistriktet som den normale enhed ville de årlige 100.000 rbd. kunne give de 2500-3000 distriktbiblioteker 33-40 rbd. årligt foruden starttilskuddet, ikke uanseligt for tiden. Alle distrikter fik samme tilbud uanset indbyggertal, mens de amerikanske forbilleder gik ud fra antal skolesøgende børn. Men gav distriktet selv mindre end det faste statstilskud, nedsattes det tilsvarende, et klart signal til lokal aktivitet.

Med Foghs amerikanske forudsætninger måtte biblioteket blive et anneks til skolen. Dets område var skoledistriktet, dets bestyrelse skolemyndigheden – som Fogh på sit amerikanske kalder skoleforstanderskabet, mens det på landet siden 1841 var sogneforstanderskabet, der var den primærkommunale skolemyndighed i pastoret, i købstæderne skolekommissionen. At biblioteket lå i skolen, og læreren var bibliotekar var ikke fremmed for danske traditioner. Nyt og amerikansk var det, at bibliotekarerne skulle have løn. Amerikanske skole- og biblioteksforhold inspirerede også til forslagene om indberetninger og statistik. De skulle komme igen senere. De skulle sendes til »vedkommende Authoriteter,« der fornuftigvis ikke specificeres, fordi Fogh har tænkt på det New Yorkske system med tilsyn fra overordnede skolemyndigheder. I Danmark var den kirke og gejstlighed, som Fogh ville have ud af skolen, tilsynsmyndigheden. Erfaringerne fra Poughkeepsie møder vi i bestemmelserne om særlige købstadsbiblioteker og vel også i bestemmelsen for alle biblioteker om dagligt udlån.

Meget passende indeholder bogvalgsparagraffen også formålsbestemmelserne: udbredelse af nyttig kundskab mellem folkemassen og styrkelse af dens moralske og religiøse følelse, i et par afsluttende bemærkninger varieret til »Kundskab og nyttig Adspredelse,« lidt mærkelige koncentrer af de bibliotekstanker, han havde gjort rede for, selv om der også her er amerikanske forbilleder. Men formålsparagraffer kan tit være mærkelige og besværlige og tit sætte de største lidenskaber i brand, hvorefter livet går videre som før. En klar begrænsning hos Fogh var, at bibliotekerne kun måtte rumme bøger på dansk, for os vel en selvfølgelighed med de små budgetter, men for datiden kunne det vel være et værn mod tilfældige gaver og billige auktionskøb.

Den avis, der stod Fogh nærmest, *Dagbladet*, og som også var det blad, der tog mest positivt på biblioteksforslaget, priste Foghs udkast til en anordning og citerede Foghs slutningsord om, hvor smukt det ville være for en minister at sætte dette i værk, det ville bevare hans minde til den sildigste efterslægt, »en herlig Udsæd, der i sin Tid vil frembringe skjønne Frugter.« *Dagbladet* føjede hertil sit håb for fremtiden, der nok engang ville bringe os virkeliggørelsen af

de mange forslag og ideer i bogen. Det blev en ganske sen fremtid for bibliotekernes vedkommende, selv om bladet vel har tænkt på den nærmere fremtid, når det daværende reaktionære ministerium, hvis chef og kultusminister var A. S. Ørsted, var erstattet af nationalliberale folk.

Hverken Hall, der allerede i september samme år blev kultusminister, eller Monrad, der først som departementchef og siden som kultusminister blev den ledende nationalliberale skolepolitiker, tog imidlertid tanken op, og her spiller det for bibliotekstankerne også en rolle, at Foghs skoletanker gik ad andre baner end Monrads. Monrad, den store læser, kan vel næppe have undgået at stifte bekendtskab med Foghs bog med den interesse, han havde for skoleforhold, og med den opsig, Foghs bog vakte.

Alle de større københavnske blade bragte udførlige anmeldelser og omtaler, for en stor del på forsiden. Således *Dagbladet*, hvor man bevidst stillede omtalen i forgrunden, uagtet så meget udadtil for øjeblikket beskæftigede almenheden, d.v.s. den europæiske storkrig mellem øst og vest, som også bragte Nordens neutralitet i farezonen. Dertil store recensioner i *Skolens Reform* og *Ugeskrift for den evangeliske Kirke*. Endnu i nekrologen over Fogh 1879 i *Dagbladet* huskes den opsig, den lille bog vakte 25 år tidligere. Hvorom alting er, så døde tanken ud med den korte debat om bogen, og Fogh selv blev opslugt af sit skolearbejde og den pædagogiske debat.

Da Amerika næste gang trådte frem i den danske biblioteksdiskussion, var det via Østrig. I 1893 dumpede professor Ed. Reyers bog *Entwicklung und Organisation der Volksbibliotheken* ind i en anden gymnasielærers postkasse. »Den Aften rykkede de engelske og amerikanske Biblioteker ind i det danske Biblioteksarbejde,« siger Andr. Sch. Steenberg med nogen ret. Han nøjedes ikke med at præsentere ideer, men tog udfordringen op – som han forstod den.

Men al respekt for de to nordiske Amerikafarere fra o. 1850. Det var folk, der kunne stikke fingeren i jorden og se, hvad der var i gang i USA, og skue fremad.

Siljeström, der må have talt med meget fremadskuende amerikanere, der følte sig som blifvande jättar, siden han i 1854 kunne skrive: »Och om, enligt mörkare verldsåsig, de europeiska folken

skulle, i en nærmere eller aflägsnare framtid, hafva utspelat sin rol i kulturhistorien och deras öde skulle blifva att återfalla i barbari, så skall Amerika tillika vara att anse såsom den noachs-ark, på hvilken det behagat Försynen att rädda civilisationens under århundraden samlade skatter. Så der ungefärligen tänker man i Amerika ...,« altså længe før stjernekrigsprojektet. Men han har dog også en lysere version om et fornyelsens bad, en livseliksir fra USA, der kan sætte nyt liv i europæisk kultur.

Og *Fogh*, der følte, at det hastede med at komme med i det materielle kapløb, uden så kraftige profetier som svenskeren, og som kæmpede energisk for en mere jordbunden folkeskole uden gejstligt styre, og med skel ved det 14. år til en højere skole med bred tilgang fra hele befolkningen, da begavelse nu engang ikke fulgte samfundets klassesystem, og som endelig foreslog en bibliotekslov, der gav statsstøtte, graderet efter de lokale tilskud, som det fra 1920 blev tilfældet (indtil bloktilskuddets tid), og som gav folkebibliotekerne det store stød fremad.

Begge havde de deres basis i naturvidenskab og de eksakte fag, begge ønskede de at rive skolen ud af de klassiske filologers og teologernes hænder, og skolereform blev deres hovedindsats. Deres betydning og originalitet ligger i deres egne iagttagelser af skoleforhold i USA og egne studier af amerikansk skolelitteratur, og i anden række af amerikansk folkeoplysning og bibliotekspolitik.

Det var mænd og ideer og forslag med lange perspektiver.

DOKUMENTATION

- S. 45, l. 7: C.J. Fogh til Edv. Erslev, KB Ny kgl. s. 3525 4° nr. 187. l. 13: Edw. Edwards i *Statist. Soc. London Journ.*, 11, 1848 (reprint 1971) s. 274-84. H. E. Ludwig i *Serapeum*, 1845, s. 209 ff., 1846, s. 113 ff., 129 ff., 161 ff., 177 ff., 204 f. Fr. v. Raumer: *Die vereinigten Staaten von Nordamerika*, 2, 1845, s. 90-93. l. 15: cit.: *Resa*, 1, s. 385 f., 392; 288 f.; 196, 198, 200; 234; 253-65, spec. 254-57. l. 28: s. 265. l. 31: G. B. Utley: *The librarians' conference of 1853*, 1951, s. 44.
- S. 46, l. 2: *Handlingar och skrifter rörande undervisningsväsendet*, 1884, s. 232 (= *Resa*, 1, s. 265). l. 6: *Resa*, 2, 1854, s. VIII. l. 8: s. XVII. l. 11: s. VI. l. 12: *Resa*, 2, s. VI-VIII, XIV f.
- S. 47, l. 6: s. XIII, jfr. nedenfor, s. 66, l. 5. l. 13: *Resa*, 1, s. 266. l. 15: s. 415-16. l. 23: s. 266-72; i forordet betones det, at selfgovernment har givet politisk stabilitet, i modsætning til den franske svingen mellem revolution og despoti, derfor var der stigende interesse i Europa for den angelsaksiske verden, s. VII-XIV; 270, 2, s. IX. l. 26: *Handlingar*, s. 789-96 (1854), 796-806 (1859), s. 796 og XIII også om læsning som »fyllnad« til gymnasie- og folkeskoleundervisning. l. 29: s. 790 f. l. 31: s. 798 f. l. 32: s. 452 f., 477 (1855). l. 33: *Vandrebogsamlinger foreslog H. Barnard for Connecticut 1841*, G. W. Cole i *N. Y. Public Libr. Bull.*, 30, 1926, s. 857. l. 36: s. 792-95, 801-05, jfr. C.J. Fogh: *Efterretninger om det engelske Almueskolevæsen*, 1855, s. VI. Det fremgår af henvisninger i *Resa*, at Siljeström kender Al. de Tocqueville: *De la démocratie en Amérique*, 1835, overs. til svensk fra slutn. af 1830erne til 1846. Tocquevilles interessefelt er de amerikanske demokratiske institutioner, men han kommer dog ind på oplysningens betydning for demokratiet (spec. 2, 4. ed., 1836, s. 235-42), mens Siljeström (og Fogh) helliger sig skole og oplysning og demokratiets (selfgovernments) betydning for oplysning, kultur og erhvervsaktivitet.
- S. 48, l. 3: *Skolens Reform*, 5, 1854, s. 278. *Fædrelandet*, 1854, s. 285-86 (anmeldelse af Fogh: *Et Par Ord*, 1854, med reference til Siljeströms *Resa*), s. 802-03, 806-07 (anmeldelse af *Resa*, 2). l. 8: cit.: Fogh.
- S. 49, l. 4: *Dansk biogr. Leks.*, Erslev, *Indbydelsesskrift til de off. Examinere i Metropolitanskolen*, 1855, heri *Efterretninger*, s. 17-20 (selvbiogr.), F. E. Hundrup: *Lærerstanden ved Metrop.skolen*, 1, 1872, s. 78-80, H. Kyrre: *Det pædagogiske Selskab gennem 100 Aar*, 1920, s. 275-77, 136 f., 190 f. l. 8: *Indbydelsesskrift ...*, 1876, s. 3-24. l. 10: *Et Indlæg i Skolesagen*, 1860, s. 36 f., *Pædagogiske og kritiske Bemærkninger*, 1861, s. 6 ff. l. 11: Kyrre, s. 198. l. 16: *Et Indlæg*, s. 21 ff. *Pædagogiske ...*, s. 39 f. l. 17: C. A. S. Dalberg og P. M. Plum: *Metropolitanskolen gennem 700 Aar*, 1916, s. 139-40 (Axel Sørensen), 164 (J. Østrup), *memoirer af H. Ussing* (1, s. 10), P. Abrahams (s. 52), P. Rosenkrantz (s. 54-55), H. Høffding (s. 19), Einar Christiansen (s. 18), Axel Grandjean (s. 36), K. G. Brøndsted (1, s. 174), Holger Begtrup (*Gads danske Mag.*, 20, 1926, s. 362), E. Reumert (1,

- s. 58-60). *l. 23*: C. J. Fogh til A. L. Krogh 5/3 1863, KB Ny kgl. s. 2690 4° nr. 30. *l. 29*: Indbydelsesskrift ..., 1855, s. 18f., Danske i Amerika, 1908, s. 183, Hundrup, 1, s. 79 («Grosserer og Consul Jørgen Thomsen Bech»). Anf. brev til Erslev.
- S. 50, *l. 1*: ssteds; C. J. Fogh: Naturen i de nordamerikanske Fristater og dens Indflydelse paa Befolkningen, Tss. f. popul. Fremst. af Naturvidenskab, 1855, s. 375. *l. 15*: I et brev hjem til Kbh. 2/3 1898 fra Brookline ved Boston skriver min ganske illitterære grandtante, Maria Koehl, f. Nilsson, udvandret fra Skåne til Kbh. og derfra videre i 1890erne til USA, tilsvarende om det frie Amerika og dets puritanske lovgivning, der forbyder kortspil om søndagen, »vi spiller likvål hos Roths ..., men för lukkede dörrre.« *l. 19*: Mary Mann: Life of Horace Mann, 2. ed., 1865, s. 601, 599. *l. 23*: brevet til Erslev. *l. 33*: Fogh henviser hverken til Siljeström eller Tocqueville, der kom på dansk i uddrag ved Hother Hage i Gjengangeren, 1844, artikler red. af D. G. Monrad og udg. af Trykkefrihedsselskabet, s. 141-447. Såvel Tocqueville (4, 2. ed. 1840, s. 97-104), som Siljeström (Resa, 1, s. 186 ff., 314 f.) og Fogh (s. 58 f.) skriver om kvindens relativt høje status i USA, men i forskellige sammenhænge og vendinger, de to sidste især om tendensen til, at piger fik samme skoling som drenge, hvad der forbløffer Foghs anmelder i Dagbladet (13/3 1854). Alle tre skriver om, at amerikansk højere uddannelse ikke som europæisk sigter mod offentlig ansættelse (Tocqueville, 4, 2. ed. 1840, s. 175 f., Gjengangeren, s. 407; Resa, 1, s. 368 ff.; Fogh, s. 42), og alle tre understreger, at højere teknisk uddannelse finder sted i praksis, ikke ved højere læreanstalter (Tocqueville, 2, 4. ed. 1836, s. 236; Resa, 1, s. 405 ff.; Fogh, s. 55).
- S. 51, *l. 9*: Fogh, s. 51-52. *l. 21*: Fogh, s. 2-3. *l. 27*: s. 54-55, jfr. Resa, 1, s. 405-18. *l. 35*: Fogh, s. 52 f., 54 f. Fogh blev den første docent i jordbundslære ved Landbohøjskolen 1858-69, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1858-1908, 1908, s. 427, 525.
- S. 52, *l. 9*: Fogh, s. 55-56, jfr. H. P. Jessen i Skolens Reform, 5, 1854, s. 246 ff., hvor der males i knap så mørke farver. *l. 10*: jfr. Siljeström, der fremhæver det praktiske liv + den faglige litteratur i modsætning til teoretisk skoling, Resa, 1, s. 413 ff. *l. 14*: Skolens Reform, 5, 1854, s. 271-79, hvor forslaget dog omtales som en »vistnok hensigtsmæssig Indretning.« Kjøbenhavnsposten 18/3 1854. Fyens Avis 22/3, 9/12 1854. *l. 17*: Fogh, s. 59-70. *l. 19*: Skolens Reform, s. 272. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898, 1899, s. 89, 184 f., jfr. Resa, 1, s. 228-45, Handlingar, s. IV, 491-501 (Sockenstämmornas beslut, fra slutn. af 1850erne). *l. 31*: Ugeskrift ..., 3, 1854, s. 285-94, spec. 292-93. *l. 34*: Berling. nr. III, 15/5 1854.
- S. 53, *l. 2*: Fogh, s. 22-33. *l. 11*: s. 30-31. *l. 15*: Serapeum, 1846, s. 153. *l. 16*: Ch. Jewett: Notices of public libraries, 1851, s. 98. *l. 24*: s. 298, jfr. XXI, 561, 624. *l. 27*: G. W. Cole i N.Y. Public Libr. Bull., 30, 1926, s. 849-57, 917-25. C. B. Joeckel: The government of the American public library, 1935, s. 8-14, 111-50, spec.

- 125-26. S. Ditzion: The district school library 1835-55, *Libr. Quart.* 10, 1940, s. 545-77. Jfr. J. Shera: Foundations of the public library, 1949, s. 183-84, 240-41, Jewett, s. 104-05, 190-91, W.J. Rhees: Manual of public libraries, 1859, s. 552-75 og Raumer, 2, s. 90-93 (han oversætter district school libraries til Kreisbüchereien, som han får etableret i Berlin i 1850, og de inspirerer igen til de københavnske kredsbiblioteker i 1880'erne). *l. 32*: Joeckel, s. 116. *l. 34*: M. Mann, s. 12-13, 173, jfr. Shera, s. 205.
- S. 54, *l. 2*: The Massachusetts system of common schools (Horace Mann), 1849, s. 126-27, 183-84. Resa, 1, s. 72-73. Rhees, s. 555-56. Joeckel, s. 12. *l. 8*: Jewett, s. 48. Shera, s. 177. S. Ditzion: Arsenals of a democratic culture, 1947, s. 17f. Fogh kendte og omtaler i Tss. f. popul. Fremstill. Naturvid., 2. 1855, s. 389, at der i Boston »ligger en smagfuld Bygning, forsynet med Bibliothek, Læse- og Conversationsværelser og et stort Lokale for Forelæsninger over nyttige og dannende Emner. Det er stiftet til Haandværkernes og Arbeidernes høiere Udvikling« af John Lowell (1799-1836) i hans testamente. Lowell Institute var dog ikke et bibliotek, men havde foruden sine videnskabelige forelæsningsrækker også kurser for »mechanics and artisans« (J. Winsor: The memorial history of Boston, 4, 1881, s. 263-65, F. Greenslet: The Lowells, 1947, s. 183-84). Måske er det, der foresvæver Fogh, Boston Athenæum, stiftet 1807 med imponerende ny bygning 1849, og som familien Lowell var nært knyttet til (Jewett, s. 19-23, Winsor, 4, s. 285, Greenslet, s. 144 ff.), måske er det det mere beskedne Mechanics' Apprentices Library (Jewett, s. 27-28, Rhees, s. 108-10). Et tilsvarende bibliotek ved Mechanics' Hall i byen Lowell omtaler Fogh ssteds. s. 386. I det tidligere citerede brev (note s. 50, *l. 15*) slutter den skandinaviske emigrant med flg. store opdagelse: i søndags så hun »Bostons Bibliothek en meget storarted bygning, hvor man kan gå hen og läse Aviser från alle verdens lande, jeg så såmænd aftenposten og Socialdemokraten der og masser af svenske og norske aviser, man kan også få alle mulige böger der og så er der läseverelser, hvor man kan sitte og läse ganske oforstörd.« (1898). *l. 13-l. 22*: se note til s. 53, *l. 27*. *l. 30*: Fogh, s. 18, 22-23, jfr. Ditzion, 1940, s. 552, 564-65. *l. 31*: Joeckel, s. 11, Ditzion, s. 552, 555. *l. 32*: Dalberg og Plum, s. 258-59.
- S. 55, *l. 1-12*: Fogh, s. 23-24, Ditzion, s. 554f., 564-73. *l. 15*: M. Mann, s. 13 ff. *l. 19*: Fogh, s. 64-67. *l. 22*: Ditzion, s. 571.
- S. 56, *l. 7*: Fogh, s. 24-25. *l. 24*: s. 25-26, Ditzion, s. 556. *l. 27*: Jewett, s. 104. *l. 32*: Ditzion, s. 567-68. *l. 34*: s. 568-69.
- S. 57, *l. 2*: Smärre skrifter, 1884, s. 320 (strödda tankar 97. Romaner), jfr. s. 346f. nr. 163 »... mycken romanläsning ... verkar såsom en rusgifvande dryck.« *l. 10*: Fogh, s. 29-30, 3. Jfr. Nord og Syd, Ny Rk., 3, 1853, s. 143f. *l. 13*: Fogh, s. 30. *l. 20*: s. 3-4. *l. 25*: Fogh, s. 5-6. *l. 29*: Ditzion, s. 562f. og i *Libr. Quart.* 1939, s. 161. *l. 35*: Shera, s. 283 (= facsimile-tillæg, s. 17).
- S. 58, *l. 9*: Fogh, s. 26-27. *l. 14*: Fogh, s. 27-28. *l. 18*: s. 28-29. *l. 34*: C. J. Fogh: Praktiske Retninger i det engelske Almueskolevæsen, 1855, s. 7. Jfr. M. Goldschmidt

70 *Helge Nielsen – København vilde kunne lære meget af Poughkeepsie*

- om Mr. Ellis' liberalistiske katekisationer i børneskolen, Nord og Syd, Ny Rk., 2, 1852, s. 28-34, 37-40.
- S. 59, l. 2: Ditzion, s. 559-62. l. 9: Massachus. system, 1849, s. 15. Ditzion, s. 558, 563-64, 569, jfr. Fogh: Praktiske Retninger, s. 5 f. og Efterretninger, s. VIII f. l. 32: Dansk Folkeblad, 9, 1844 (1843/44), s. 14.
- S. 60, l. 10: Tormod Jørgensen: Anthon Frederik Tscherning, 1938, s. 211, 331, 243, 351. Rigsdagstid. Folkethinget, 14. Sess. 1862, sp. 859 i Tschernings indlæg om nedlæggelse af Metropolitanskolen, og C. St. Billes modindlæg, sp. 827-43, hvor der bl.a. henvises til »den gamle Lord Brougham« og hans oplysningsarbejde. Bille var red. af Dagbladet, hvor Fogh var medarbejder (under mærket tutor). l. 26: Ugeskrift ... 1854, s. 290. Lhs.'s arbejde for sognebiblioteker, som han nævner, var konstant fra 1785 til 1920, men den stærkeste vækstfaktor var formentlig Trykkefrihedsselskabets indsats i 1830erne og 1840erne, H. Nielsen: Folkebibliotekernes forgængere, 1960, s. 608-11.
- S. 61, l. 5: Fogh, s. 29-30. l. 15: s. 31. l. 25: Fogh: Efterretninger, s. 5-6. l. 27: Fogh, 1854, s. 32 f.
- S. 63, l. 7: Resa, 1, s. 422 (census 1850). l. 9: Fogh sætter \$ 1 = ca. 2 rbd., s. 8. l. 20: Albert Olsen: Studier over den danske Finanslov 1850-1864, 1930, bilag 1^f, 1^e, II^f, s. 160-61, 318. l. 28: Ugeskrift ... 1854, s. 290. l. 30: Joakim Larsen, s. 97, 108, hertil kommer de slesvigske skoler i den dansktalende del, samt Kbh. Fogh regner med 50 rbd. fra staten i sit eks. i §2, s. 32, hvilket ville give 1000 distrikter.
- S. 64, l. 6: Joakim Larsen, s. 89-90. l. 10: Fogh, s. 10. Resa, 1, s. 26-28, 60-70. l. 23: »moralisk« går vel hos Fogh på samfundsborgerlig, mere end personlig moral. Formålsformlerne adskiller sig ikke fra de amerikanske »useful knowledge« og »intellectual and moral improvement.« Ditzion, s. 557 f. l. 27: svarende til Poughkeepsie's »All books are in English« (Rhees). l. 29: Siljeström anbefaler antikvarkøb, der vil give »det största möjliga bokförråd,« Handlingar, s. 800 (1859).
- S. 65, l. 1: 12/7 1854, Fogh, s. 33. l. 15: foruden de nævnte, Fædrelandet 25/3 1854, Flyveposten 27., 28., 29/7 1854. Nord og Syd, Ny Rk., 7, 1855, s. 44, har en lidt sur omtale af Fogh, jfr. 1856 (ugeskriftet) 3. Quart., s. 118. l. 21: Dagbladet 17/1 1879. l. 30: Bogens Verden, 3, 1921, s. 48.
- S. 66, l. 5: Resa, 2, s. VII. Nord- (og Syd-) Amerikas kommende verdensdominans var perspektivet i C. F. v. Schmidt-Phiseldeck: Europa und Amerika, 1820, overs. til dansk, eng. (optryk 1976), fransk s.å., til svensk 1821. Hans centrale problem er handels- og magtforhold, herunder ophør af strømmen af guld fra Amerika til Europa. Kun ved sammenslutning kunne Europa afbalancere den nye verden. Om oplysning og den materielt orienterede amerikanske kultur, s. 205 ff., spec. s. 208 f. l. 12: Fogh taler om højskole efter det amerikanske high school. Han er imod bondehøjskoler (s. 47). l. 20: K. P. Arnoldson: Per Adam Siljeström. Svenska folkets lärare, 1892, s. 8-11.